

amit akarnak. A pávatollas magyar főurak sem gondolták volna, hogy közös hadsereget kéne felállítani, s még az sem lenne elegendő az emberi és tárgyi túlerővel szemben. Jobbára nem foglalkoztak ilyesmivel. Mint ahogy a nagy eszűkről elhíresült európai kormányfőknek sem volt elegendő figyelmeztetés a Lehman Brothers csődje. A hedge fundok és investment bankok az adófizetők és az úgynevezett harmadik világ számlájára tovább fújják a maguk pénzügyi buborékjait. Úgy fújják, ahogy komputereik és alkalmazott matematikusaik fantáziája bírja, azaz tevékenységük immár nem emberi és nem szabályozza törvény, holott az enyémet szabályozza. Nyereségeiknek nincs reális fedezete a gazdaságban, s a törvénykezés hiányára nem én, hanem Helmut Schmidt hívta fel a kormányok figyelmét, de nem most, a halála után, hanem már legalább tizenöt éve. Mondta, mondta, ám a sok ostoba között ő is elunta. Fennmaradt aztán a királyról ebből a birodalmát és személyes életét fenyegető időből egy elég ügyes metszet is. Egy német városkában, Arolsenben őrzik, a Fürstlich Waldeckischen Hofbibliothekban, ami igen derék dolog tőlük.

Én sem azért mesélek történetet, hogy én, én, érdekes legyek, hanem azért mesélek, hogy lássam egy kicsit, a milliárdnyi változat és részlet miként illeszkedik egy olyan egészbe, amelyről én magam is édeskeveset tudok. Azaz annak a kérdésnek menjek utána, hogy miként képződik egész a széttartó részletekből, legyen ez egy rézmetszet vagy egy királyság, nekem egyre megy, azaz miként, milyen elv szerint épül egy lehetséges szerkezet, és miként, milyen erők összjátékaként bomlik le vagy omlik össze. Ettől sem kell tartani, az összeomlástól. Ilyenkor az egész vagy örök ígéretként marad fenn, ami szép tőle, vigasztaló, avagy rétegyomlás híján a szétomlott elemek kaotikus halmazában a túlélőnek bőven lesz mit keresni, találni, leporolni, míg fű és gyom ki nem nő, és a romokat el nem lepi.

MÁRTON LÁSZLÓ

Párosult magány

MÉSZÖLY MIKLÓS ÉS POLCZ ALAINE LEVELEZÉSÉRŐL

Olyan világba születtem és növekedtem bele, amelyben az élet megszokott részének számított a levelezés. Egy emberi lény elővett egy vagy több papírlapot; tollal, ceruzával vagy betűkaros írógéppel leírta közlendőjét egy vagy több másik ember számára; összehajtogatta, borítékba csúsztatta, megcímezte, bélyeget ragasztott rá (gyakorlott levelezők nagy mennyiségben vettek különböző címletű bélyegeket), végül levélszekrénybe dobta vagy dobatta, indokolt esetben postára vitte vagy vitette.

Mindez ma már a hétköznapi élet archeológiájához tartozik. Ma is van papír, írószer, boríték, levélszekrény és postahivatal, de már régesrég nincs levelezés. A legritkább esetben fordul elő, hogy valaki kézzel papírra veti gondolatait, érzéseit egy másik ember számára, beszámol konkrét életkörülményeiről, az őt foglalkoztató gondokról, dilemmákról, ötletekről, és eljuttatja a címzetthez.

Mészöly Miklós és Polcz Alaine ezt cselekedték, amikor éppen nem voltak együtt. Márpedig gyakran és huzamosan töltötték egymástól távol az időt. A nő sokat betegeskedett, vidéki szanatóriumokban és kórházakban kezelték, néhány évig munkája miatt is távol volt a közös budai lakástól. A férfi, ha tehetett, elvonult írni, élete derekától sűrűn járt külföldi irodalmi rendezvényekre, egyszer pedig egy teljes évet Nyugat-Berlinben töltött. A levelek zöme ilyen távollétek során jött létre, kisebb részük pedig olyankor, amikor egy légtérben éltek ugyan, de időbeosztásuk miatt vagy egyéb okokból nem találkoztak, nem beszéltek egymással, viszont a közös ügyekben-bajokban együtt kellett működniük.

Személyesen ismertem mindkettőjüket: a továbbiakban már csak ezért is a keresztnevükön említem őket. Miklós és Alaine – mintha egy páros fikció szereplői volnának, akárcsak Trisztán és Izolda vagy Rómeó és Júlia. Utóbbiakkal ellentétben, a levelezés két szerzője megérte a késői időskort, de közös élettörténetük nem kevésbé tragikus, mint az említett fiktív hősöké. Hozzáteszem: többek között azért válhatott tragikussá, mert a beteljesült boldogság is megvolt benne.

*

Még mindig a műfajról. Számomra elsősorban a levelezés egésze az érdekes, és csak másodsorban a belőle kiemelhető egyes levelek. Összegyűjtött, kiadott levelezésből többféle van. A leggyakoribb az olyan gyűjtemény, amelynek szerzője egyetlen (többnyire jelentős) személy, a címzettek pedig sokan vannak, merőben különböző érzelmi vagy szakmai távolságban a levélírótól. Ilyen esetekben a levélíró szerepjátékait, színleléseit, alkupozícióját, lassú vagy villámgyors átváltozásait tanulmányozhatjuk. Olyan gyűjtemény is van, amelyben sok levélíró szól sok címzethez, például egy szerkesztőség levelesládája. Itt teljes portrék nemigen rajzolódhatnak ki, viszont jól látszanak a csoport, a közösség törekvései, méghozzá széles történelmi és kulturális kontextusban.

Aztán vannak a páros levélváltások, abból is az irodalmi tagozat: Goethe–Schiller, Petőfi–Arany. Itt még hangsúlyosabb az utókor válogató és csoportosító munkája, mint az előbbi esetekben. Nemcsak a két személy (többnyire szellemi vagy alkotói szövetségese) egymáshoz írt leveleit emelik ki a többi levél közül, hanem teljesnek ható, lezárt műegész létrehozására is törekcszenek a közreadók, amely a két levélíró kapcsolatának utólagos megkonstruálását hivatott alátámasztani. Ilyenkor a közreadók igyekeznek kidomborítani a levelezés dialogikus jellegét. Ha ez sikerül nekik, a gyűjtemény egy levélregény vonásait öltheti fel.

Miklós és Alaine levelezése a házasság- vagy szerelmespárok levélváltásának alosztályába tartozik. Az ilyen gyűjtemények egészen különböző szellemi horizontokat vonulathatnak fel.

Két példát mondok.

Károlyi Sándor és Barkóczy Krisztina levelezésében (XVIII. század első harmada) szinte kizárólag háztartási és gazdálkodási ügyekről van szó: az otthon időző asszony utasítást kér és jóváhagyást vár, a Pozsonyba vagy Bécsbe utazó férj pedig beszámol a dunántúli birtoktestek állapotáról, szüretéről, ilyesmikről. Nem terheli feleségét sem a bécsi társasélet, sem a pozsonyi országgyűlés eseményeivel, inkább arról ír, hogy bántja a köszvény, vagy hogy túl sok disznótoros káposztát

evett, és elrontotta a gyomrát. (Ellentétben a XVI. századi Nádasdy Tamással, aki hadászati és politikai kérdésekről is rendszeresen ír Kanizsai Orsolyának, ő pedig megteszi a maga észrevételeit.)

Karl Kraus bécsi író, költő és publicista Sidonie Nadherny dél-csehországi bárókisasszonyhoz írt levelei (ezernél is több szöveg) 1974 óta több kiadásban is hozzáférhetőek. A Kraus-olvasókat valósággal sokkolták ezek a levelek: az derül ki belőlük, hogy a könnyörtelen, rideg szatirikus kedves és gyengéd is tudott lenni, illetve Sidoniehoz a holtig tartó ismeretség huszonhárom éve alatt mindig is az volt. Feltárul a levelekben Kraus addig teljesen ismeretlen mindennapi élete, a közös barátokhoz való viszony, a szenvedély meg-megújuló kitörése, és hallatszik az a meghitt, de korántsem bizalmas hang, amelyet Krausról – pusztán a *Die Fackel*-beli írások és *Az emberiség végnapjai* ismeretében – el sem lehetett volna képzelni. Ugyanakkor a korabeli, 1914 és 36 közötti Ausztria szellemi és politikai élete is kirajzolódik, gyakran csak odavetett, homályos utalások formájában, amelyeket azonban a közreadó többnyire értelmezni tud.

Jellemző, hogy mindkét említett kiadványban csak a férfi levelei olvashatók, a női nem. Barkóczy Krisztina levelei fennmaradtak ugyan, az Országos Levéltárban kibetűzheti őket az érdeklődő (én is így tettem egy regényem írásakor), de a Károlyi-levelek közreadója – nyilván terjedelmi okokból – mellőzte őket, nem gondolva rá, hogy a férj levelei valamivel érthetőbbek volnának a feleség válaszaival együtt. Kraus levelei úgy maradtak fenn, hogy Sidonie Nadherny, a gottwaldizált Csehszlovákiából az utolsó pillanatban elmenekülve, ezt és csak ezt – a leveleket – vitte át hátizsákjában az államhatáron. Sidonie Kraushoz írt levelei sajnos nem maradtak fenn, mert Kraus Bécsben őrzött kéziratok hagyatékát 1938-ban, az „Anschluss” után elvitte és valószínűleg megsemmisítette a Gestapo.

Miklós és Alaine *A bilincs a szabadság legyen* címmel közreadott levelezése nem ilyen. Ezúttal mindkét fél levelei szerepelnek a gyűjteményben, és így – egészen véve kis híján, helyenként ténylegesen követhető – levélváltást olvashatunk. Két okból „kis híján” és „helyenként”. Egyrészt azért, mert Miklós leveleiből több maradt fenn, mint Alaine-éiből. Alaine láthatóan vigyázott a hozzá eljutó levelekre, gondosan őrizte őket, Miklós nem mindig és nem annyira. Nemcsak kulcsokat, leveleket is elveszíthetett. (A kulcskeresés vissza-visszatérő motívumáról majd még beszélek.) Másrészt azért, mert sem egyiküknek, sem másikuknak nem volt szokása kelteztést írni, ezért a levelek datálása és sorrendje bizonytalan – hacsak nincs meg a boríték, rajta a bélyeg, rajta a postai bélyegző. De mivel Miklós bátyja szenvedélyes bélyeggyűjtő volt, ez a fogódzó többnyire hiányzik.

*

Ez pedig az a hely, ahol értékelhetem a közreadó, Nagy Boglárka munkáját, és persze azokét is, akik segítettek neki. Az, hogy a levelezés fennmaradt, és már húsz éve kutatható, elsősorban Alaine érdeme. Mindenképp helyesnek tartom a kiadó azon döntését, hogy válogatás helyett a teljes anyagot adta közre. A jelentéktelennek látszó, rövidke cédulák gazdag életanyaggal egészítik ki a nagy érzelmi és gondolati súlyokat hordozó, fontosnak minősíthető leveleket. Csak találom-

ra: „Kincsem, későn értem haza, vettem zsákvásznat (kb. 650 forint volt). Most megyek autó-ügyben, a vevőjelölttel, utána anyu; s lehet, hogy onnét a fiúkkal valahol, ez még bizonytalan –” (nr. 605, M. A.-nak). Vagy: „Már gömbölyödöm. Minden kitűnő. (Senkivel sem cserélnék.) Ilusnál alhatsz, ha van kedved jönni. Teljes aszkézisbe vonultam. Kitűnő!!! Csak ne álmodnék.” (nr. 152, A. M.-nek). Vagy: „Kincsem, Jovánék megkapták az útlevelet, mennek egy évre Berlinbe (Esterházyéké még mindig késik) – oda ugrottam fel. Pozsgay hívott – szeretne találkozni, 22-re tettük. Miket beszéltél Te velem?!” (nr. 594, M. A.-nak). Vagy: „Várj meg a csomagolással engem – üvegek!!! –, és csütörtökön hozzád egy kenyeret és kiflit – innét.” (nr. 57, A. M.-nek.) Vagy: „Szépirodalmiba mentem, könyv megvan!” (nr. 602, M. A.-nak, Alaine megjegyzése: „Estére hozta az *Esti térkép* című könyvet.”) És aztán itt vannak az utolsó évek hátborzongató cédulái, amelyek szintén kimaradnának egy „fontos” levelekre koncentrált válogatásból. „Éhenhalás elől menekültem, – sajnos nincsen pénzem – de Miklós pénztárcát [*Így – M. L.*] megtaláltam. Vagy jövök, – vagy sem.” (nr. 717, A. M.-nek.) És: „Máj! Rántva? Resztelve? Itt – Orosziban – ott?” (nr. 739, A. M.-nek.) És: „Elmentem – látszik / Vissza fogok jönni – nem látszik” (nr. 744, A. M.-nek).

Habozás nélkül elhiszem Nagy Boglárkának, hogy a „kizárólag háztartási üzeneteket tartalmazó cédulákat” joggal mellőzte, és hogy az a néhány ceruzával írt levél, amely elhalványodás miatt nem került be a kötetbe, valóban olvashatatlan. Jankovics Józsefnek, aki Ablonczy Anna és Barna Éva begépelését lektorálta, óriási paleográfiai gyakorlata van, és ez garantálja, hogy Alaine legnagyobb olvasási nehézségeket támasztó sorai is helyesen vannak átírva. Azt is biztosra veszem, hogy a sorrend rekonstrukciója, az adott támpontokat figyelembe véve (már amikor voltak ilyenek) a lehető legjobban sikerült.

Nádas Péter *Bármi jó* című kísérőtanulmánya a magyar emlékbeszéd-írás legjobb hagyományaihoz kapcsolódik – talán éppen azért, mert szerzője láthatóan óriási erőfeszítéseket tesz, hogy egyszerre legyen intim és tartson kellő érzelmi távolságot mind Alaine-től (ez viszonylag könnyű), mind Miklóstól (ez már nehezebb), mind pedig fiatalkori önmagától (ez még sokkal nehezebb).

Röviden: igen sok és igen derekasan végzett munka áll a levelezéskötet mögött, amely jelentőségében, azt hiszem, hozzámérhető Miklós 2007-ben megjelent műhelynaplóhoz. Ennek közreadója, Thomka Beáta mellett, szintén Nagy Boglárka volt.

Kérdés: ha csakugyan jelentős könyvet olvasunk, akkor miben áll a jelentősége? Mit tudunk meg belőle a házaspár személyiségéről, életéről és környezetéről? Érdemes Nagy Boglárka utószavát hosszabban idézni, mert pontosan fogalmaz: „A házaspár levelezése, a műfaj természeténél fogva, egyfelől kettejük személyes történetét rajzolja ki, másfelől, mivel mindkét levélíró megkerülhetetlen alakja a magyar szellemi életnek, és leveleikben gyakran beszélgetnek a korszak meghatározó eseményeiről, politikai és kulturális szereplőiről (...) mikrotörténeti kordokumentumként is olvasható. (...) Időről időre felvillannak személyes életük jó és rossz pillanatai, de az első évek érzelmi turbulenciáját lassanként felváltják azok a levélben zajló beszélgetések, amelyekből a tartózkodó alkatú Mészöly írói vívódásairól [...] vagy éppen Polcz Alaine pszichológiai munkásságának alakulásáról kaphatunk érzékletes képet.”

*

Két nagy fajsúlyú, öntörvényű személyiségről van szó, akik kölcsönösen hatottak egymásra. A levelezés általam ismert méltatói, kritikusai, kommentálói és kommentelői többnyire azt emelik ki (hol szörnyülködve, hol némi kedvteléssel), hogy mennyire megnehezítették egymás életét, milyen önző volt a férfi, milyen érzelmi zsarolási furfangokhoz folyamodott a nő.

Kétségkívül ez is kiolvasható a levelezésből, ez is benne van. Viszont helytelen volna kettőjük közös életének tétjét erre szűkíteni. Két kiváló képességű ember szól egymáshoz és most már az olvasóhoz is a levelezésben. Mértéktartóan fogalmazva: mindketten számottevően gazdagították a magyar szellemi életet, valamint a közéletet is.

Alaine nem csupán jelentős pszichológus volt, hanem munkásságával a halálról való gondolkodáson is sokat változtatott Magyarországon, és ennek őt túlélő intézményes vetülete is van. *Asszony a fronton* című emlékezésével hozzájárult a közös múltfeldolgozáshoz, ahhoz, hogy negyvenöt év hallgatás után nyíltan lehetett (és lehet) beszélni az újabb magyar történelem egyik súlyos traumájáról. Miklós nem csupán jelentős író volt (szerintem az egyperceseket író Örkény mellett a '60-as, '70-es évek legnagyobb magyar elbeszélője), hanem a szellemi szabadság, az elnyomó mechanizmusokkal szembeni erkölcsi és esztétikai ellenállás máig ható mintája és példája is. Mielőtt arról beszélünk, mivel és miért sebeztek meg egymást, azt is érdemes szemügyre vennünk, mi mindent köszönhetnek egymásnak.

Ha eltekintünk a privát dolgoktól, például az első évek érzelmi biztonságától és az ekkori levelekből kiolvasható sok kisebb-nagyobb örömtől, akkor úgy hiszem: Miklós mindenekelőtt életanyagot kapott Alaine-tól. Az erdélyi rokonság és a hozzá kapcsolódó hol groteszk, hol vérfagyasztó történetek kontrasztot képeztek Miklós dél-dunántúli közegével szemben, számára azt tágabb kontextusba helyezték, előkészítve a későbbi nagy pannon víziókat.

Konkrét történeteket is adott Alaine Miklósnak, ezek egy része irodalmi alkotásokban öltött testet. Legismertebb a *Pontos történetek útközben* és az *Öregek, baltottak*, de egy sor más Mészöly-írásban is kimutathatók Alaine-motívumok, továbbá Alaine a mesékben is bizonyíthatóan jelen van, olykor társszerzőként.

Életanyagának nevezném azokat a borzalmas testi-lelki sérüléseket is, amelyeket Alaine éppen túlélte a megismerkedés előtt, és amelyekről – biztosra veszem – Miklósnak már a kapcsolat elején beszámolt. Ezeket helytelen volna a szovjet katonák erőszaktételére redukálni, akármilyen pokoli volt is a csákvári időszak. A traumához tartozik a Vitányi Jánossal végigcsinált első házasság, amelyről főleg a frontkönyvben olvashatunk utalásokat, de a levelekben is szó esik róla, valamint a kolozsvári család szeretetlensége, az empátia hiánya, amelybe Alaine – a szó szoros értelmében – kis híján belehalt. Fontos, és nyilván hatott Miklóstra az az attitűd, amellyel Alaine a túlélte szenvedéseket integrálja a saját élet igenlésébe. („Ugyanígy értelme volt annak a szörnyű 7 évnek, amit János mellett töltöttem és az oroszoknak és a sok halál-közelségnek és betegségnek.” nr. 246)

Ezen túlmenően az életanyag részének tartom a pszichológiát és a halállal való foglalkozást is, amelynek Alaine nemcsak a szakmai karrierjét, hanem lelki megmenekülését is köszönhette. Súlyosan sérült ember volt, de egyben volt, egészben maradt, nem lett belőle roncs. Ennek volt egyik eszköze vagy feltétele, hogy ma-

gára vette a *segítő* – a halálba átsegítő – szerepét. Ezáltal felbecsülhetetlen súlyú és értékű tudást adhatott át Miklósnak, amely nélkül Miklós nem lehetett volna olyan nagyszerű író, amilyenné fejlődött valamikor az '50-es években. Biztos, hogy ez a tudás nagy, olykor elviselhetetlen teher is volt Miklós számára. De mégiscsak ezt a tapasztalatot alakította írói világa rendezőelvévé. Saját háborús tapasztalatait is ez segítette íróilag értelmezni. Miklós életművének metafizikai háttere sem alakulhatott volna ki Alaine hatása nélkül.

Miklós ezeken kívül még egy fontos dolgot kapott Alaine-től: a visszajelzést. Legalább másfél évtizeden át Alaine volt első olvasója és kritikusa, neki mondta el vagy írta meg alakulófélben levő ötleteit. Alaine-nek ezt a szerepét messzemenően pozitívnak tartom. Jó ítélőképessége volt, ugyanakkor drukolt Miklósnak. Drukolt az írónak még akkor is, amikor a férjjel már feszült volt a viszonya. Szellemileg egyenrangúak voltak, félszavakból is értették egymást, viszont Alaine a házasság első három évtizedében nem akart íróként érvényesülni, így tehát nem jelentett konkurrenciát. Erről sokat olvashatunk az első tíz év leveleiben, de még 1971-ben is ilyeneket ír Miklós: „Mit olvassak fel Jugóban?!? Berlinben az *Egereket?* Kedvem volna újra tanulmányt írni. A *Nyomozás* nagyon amorf még – nem tudom, hogyan kezdjek hozzá, hogyan folytassam.” (nr. 412) Még hozzá alig néhány héttel azután, hogy Alaine így ír neki (nr. 410): „Most is a nagyobbik fele vagy [*mármint Alaine életének – M. L.*], de szabadon akarlak hagyni, azért, mert igényled, és mélységesen igazad van. Talán bűn is volt, ahogy Te nekem az életet jelentetted. (Persze minden szerelemben így van, de nem 22 évig.)”

*

Az imént idézett 410-es számú levélben Alaine többet is mond: „Mert Neked sejt-med sincs róla (hála Istennek), hogy emberségben, tehetségben mi vagy. És hogy nekem mit adtál ebben a 22 évben, hogy én is az lehettem melletted, aki vagyok.” Alaine tehát úgy látja, és joggal, hogy személyisége kiteljesedését Miklósnak köszönheti. (Csak a teljesség kedvéért idézem a folytatást: „Persze ez nem zárja ki, hogy ne pukkadozzak a zoknijaid miatt, és az ágyad miatt, ha nem veted be.”)

Ennek a kiteljesedésnek nyilván sok összetevője van. Nem túlzás azt állítani, hogy Alaine az életét köszönheti Miklósnak, azt, hogy össze tudta szedni magát, és külső szemlélő számára épkézláb ember benyomását keltette. Némi iróniával úgy fogalmazhatnánk, hogy Alaine a háború után az életet főleg a halálnak köszönhetette, de azért nagyrészt Miklósnak is.

Ehhez járul a női önbecsülés visszanyerése: erről tanúskodnak a korai levelek erotikus utalásai. Ez a későbbiekben sokat változott, erodálódott is, részint az öregedés, részint Miklós nőügyei miatt; de nem szűnt meg, nem ment veszendőbe, inkább démonikus vonásokat öltött. Ezen túlmenően, nyilván Alaine szakmai fejlődését is segítette, hogy ott állt mellette Miklós, pszichológusként is sok ösztönzést kaphatott tőle.

Alaine időskori írói karrierjét is Miklósnak köszönhetette. Tőle tanult meg írni. Szemben azokkal, akik Alaine írói képességeit kétségbe vonják, teljesítményeit le-kicsinylik, meg vagyok győződve róla, hogy kiváló írói tehetség volt. Szerkesztettem kéziratát, láttam, milyen mondatok kerültek ki a keze alól. Nem volt profi;

szövegeiben voltak ügyetlenségek, zökkenők, de szerintem nem ez a lényeg. Az sem, hogy a szó szoros értelmében nem írta, hanem diktálta a szövegeit. Az sem, hogy Miklóst irritálták Alaine mondatai. Gyakori eset, számos példát mondhatnék rá, hogy az író férj ingerülten reagál, ha az irodalmon kívüli feleség nekiáll kicsit is művészi hatásra törekvő (vagy csak önálló) szöveget formálni.

Alaine jó megfigyelő volt, színesen és szemléletesen fogalmazott, erős nyelvi intelligenciával rendelkezett. Esszéiben, visszaemlékezéseiben sok érték van; az *Asszony a fronton* erkölcsi és állampolgári szempontból bátor, már-már hősies cselekedet, irodalmi alkotásként pedig remeklés. Nem hinném, hogy tisztában volt az írói mesteriséggel, annak törvényszerűségeivel és fortélyjaival, inkább csak ösztönösen hagyatkozott a megérzéseire és arra, amit Miklóstól eltanult. De hát ehhez is tehetség kell.

Itt mondom el, hogy Alaine, mai kifejezéssel szólva, „megosztó személyiség volt”. Magyarán szólva, sokan utálták, sokakat bosszantott a viselkedése. Többektől hallottam azt a véleményt, hogy Miklós elszigeteltségének egyik lényeges oka az Alaine-nel szembeni általános ellenszenv volt.

Alaine-nek csakugyan voltak furcsa, nem ritkán kíméletlen gesztusai. Egy rákban haldokló nőismerősének, aki kendővel takarta el kemoterápia miatti kopaszágát, sokak füle hallatára hosszasan dicsérte szép hosszú szőke haját, amely valaha volt neki; talán neheztelt rá valamilyen régi ügy miatt. A szovjet csapatok kivonásakor kiment a Déli pályaudvarra egy nagy csokor piros szegfűvel, és az orosz kiskatonák kezébe nyomott egy-egy szálat; ők ezt a rokonszenv jelének láthatták, aligha jutott eszükbe, hogy ez bizony valami egészen mást jelent. Sokszor előfordult, hogy Alaine felhívta Miklós valamelyik fiatal barátjának a feleségét, és megkérdezte tőle, többes szám második személyben, hogy „Mikor adjátok már vissza a kulcsot?”, mármint a kisoroszi ház kulcsát, amelyet a férfi kért kölcsön Miklóstól a legnagyobb titokban. (A kulcs-motívumra még visszatérek.)

Sokakat taszított Alaine mesterkéltné modora, mézesmázos hangvétele, a lényéből áradó hamisság. Én nem tartoztam közéjük, Alaine-t mindig is nagyra becsültem, és elfogadtam olyannak, amilyennek mutatkozott. (Ezt nyilván megkönnyítette a négy évtizednyi korkülönbség és az ismeretség felületes volta.) Láttam gyarlóságait, ugyanakkor láttam emberi nagyságát is. Megnyilvánulásai egy túlvilági istennő (vagy egy ilyen istenség papnője) baljós vonásaival ruházták őt fel, és nekem ez is imponált. Egyszer hallottam egy fiatal édesanyától, hogy Alaine-t a kórházban a gyerekek „Halál néni” néven emlegetik, és úgy tudják, hogy az a gyerek, akivel Halál néni hosszabban elbeszélget, már nem sokáig él. Azt hiszem, Alaine mesterkéltsége mélyen megszenvedett, *biteles* mesterkéltség volt, és nagyon sokat kellett küzdenie azért, hogy személyisége elérje a hamisság megfelelő mértékét.

Ítéletemet, ha ugyan ítélet, a levelezés megerősíti: sok gyengeség és gyarlóság látszik benne, de hitványság egy szemernyi sem.

*

Megpróbálom felvázolni azt a közös életpályát, amely felsejlik a levelek mögött.

Két fiatal személy egymásra talál Budapesten, az 1940-es évek vége felé. Életkoruk szerint fiatalok, húszas éveikben járnak, de olyan tapasztalatokon vannak túl, amelyek – enyhén szólva – megöregítették őket. Nemcsak Alaine-t érték rette-

netes traumák, hanem Miklóst is. A háború borzalmaihoz és nyomorúságához, a többszörös életveszélyhez még valami hozzájárulhatott, az, hogy Miklós nemcsak tanúja, hanem tevőleges résztvevője is volt a pusztulásnak. Emberéleteket oltott ki. Ő maga is beszél azokról az ellenséges katonákról, akiket kötelékharcban lőtt le. Feltételezhető azonban, hogy nemcsak erről van szó. Többektől hallottam, hogy Miklós katonaszökevényként egyszer vagy többször olyan helyzetbe került, amikor egy vagy több embert meg kellett ölnie ahhoz, hogy életben maradjon.

Valószínűleg sohasem fog már kiderülni, mi történhetett. Annyi biztos, hogy ami történt, nagy súllyal nehezedett Miklósról, és élete végéig terhelte a lelkiismeretét. A lelki alkaton kívül ez is oka lehetett Miklós zárkózottságának, és annak, hogy nem írt és interjúkban sem beszélt személyes dolgairól. Életművében visszavisszatérő motívum a gyilkos, aki évtizedekig hordozza homályban maradt bűncselekménye terhét. Nem tudom, Miklós valaha is elmondta bárkinek, mi terheli. Ha Alaine-nek mondta el, ő megőrizte és magával vitte a titkot.

A megismerkedés időszakában az ország félig még romokban hever, és már küszöbön áll a totális kommunista hatalomátvétel. Az irodalmi szocializáció műhelyei, színhelyei éppen akkor szűnnek meg, amikor Miklós íróként színre léphetne. Hasonló a helyzet Alaine szakterületével, a pszichológiával is. Két dolog következik ebből: a nyomor és a szolidaritás. És, paradox módon, a boldogság. Az 1948 és '56 közötti nyolc év lehetett, mint a levelek mutatják, a házasság legboldogabb időszaka.

Mérlegelhetjük, mi történt volna, ha Miklós már 28–30 éves korában publikálhatja munkáit, ahogy szabad nyilvánosságban, autonóm irodalmi közéletben természetes. Mi történik akkor, ha majdnem pályakezdőként folytatásos regényt ír egy újságba, mint évtizedekkel korábban a fiatal Krúdy és Móricz? Ha megjelenhetnek könyvei, és úgy látja, érdemes kiviteleznie regényterveit, és fiatalon beletanul a regényírásba? (Mert ez bizony hosszú tanulási folyamat, sok visszaigazolást igényel.)

Ezen a ponton fölvetődik az érettség, az alkotói éretté válás kérdése is. Az imént azt állítottam, hogy Miklóst a háború koravénné tette. Most hozzáteszem: a rákosista terror időszaka viszont megakadályozta, hogy éretté váljék. Mesterségesen konzerválta éretlenségét. Egyszerre volt éretlen és koravén. Azt hiszem, alkati adottságokon túl ez magyarázza vonzódását a töredékes formákhoz és képtelenségét az átfogó, szintetizáló nagyepikai kompozícióra.

Más kérdés, hogy szerintem ebből adódik írói nagysága, alkotói szemléletének radikalizmusa is. Esszéiben, naplójegyzeteiben ő maga is felértékeli a töredékeség prózapoétikáját. Mégis úgy sejtem, hogy lelke mélyén ezt fogyatékoságnak tekintette. A mese- és bábjátékírást pedig (az 1950-es évek egyik fontos írói hozadékát) pótcselekvésnek. Árulkodó a Miklós több könyvborítóján is olvasható, '70-es évekbeli önvallomás egyik rövid mondata: „Gyermektelen lévén, 1956-ig csupán gyermekmeséket publikáltam.”

Tudvalevő, hogy Alaine a háborús erőszakból adódó fertőzések és azok szövődményei miatt nem szülhetett. A házasság első éveiben még volt remény, hogy ez a helyzet változhat, később már életkori okok miatt sem.

Az első időszak levelei sok más mellett arról is szólnak, testileg-lelkileg megnynyire kívánják egymást. Alaine következetesen jelzi (kissé kínosan ható bibliai szóhasználat), mikor menstruál, vagyis mikortól lehet ismét szeretkezni majd.

Gyakran van szó a férfi erekciójáról, a nemrég átélt és a közelesen remélt orgasmusokról. Alaine későbbi megbántottságának ekkor még nyoma sincs, az itt-ott felhangzó féltékenységi szólamban inkább kacérság érződik, akárcsak azokban a gyakori beszámolóiban, amelyekben arról dicsekszik, Miklós távollétében ki mindenki próbált udvarolni neki.

Alaine egyszer elmesélte, hogy amikor esztétikából vizsgázott Füst Milánnál (ez is a házasság első éveiben történt), az idős mester szépirodalmi problémák helyett arról faggatta, hányszor csalta meg a férjét. Alaine, saját elmondása szerint, eleinte ezt ismételte: „Milán bácsi, én nem csaltam meg a férjemet!”, ám Füst letorkolta: „Olyan nincs! Azt minden nő megteszi!” Alaine a háborúban megtanulta, hogy erőszakoskodó férfiakkal nem jó ellenkezni, mert attól még inkább vadállattá válnak, és így is, úgy is elérik céljukat. Röviden kalkulált: mi lehet az a legkisebb szám, amellyel Füst megelégszik? Végül, saját bevallása szerint, azt mondta, hogy tizenkétszer. Füst felhördült: „Megörültél? Olyan sokszor? Na ugye, megmondtam!”

Füst Milán neve egyszer sincs leírva a levelezésben.

Az érzéki vonzalomnál is erősebben tartja össze a két személyt a kettős magány, az egymásra utaltság tudata. „Kicsim, minden jó lesz! Ha nem is jó, de elviselhető, s az már csatanyerés” – írja Miklós már az első ránk maradt levélben (nr. 1), még 1948 tavaszán. Vagy a következőben (nr. 2): „Ha nagyon gyengének érzed magad, hajlj hozzám, megérezem, segítek.” Alaine időnkénti szeretetteli szemrehányásai (betegeskedése közben több törődést, odafigyelést kíván) Miklós által könnyen orvosolhatók, cáfolhatók, leszerelhetők.

Erre az időszakra esik Miklósnak az a levele (nr. 65), amelyben az íróvá válás egyik fontos, beavató jellegű pillanatáról számol be. Elmondja Alaine-nek, hogy elvitte Dallos Sándorhoz, az *Aranycset* szerzőjéhez egy készülő írásművét (nem jöttem rá, melyikről lehet szó), mert „valami piszkált, hogy idegen fül mit hall ki belőle”. (Ezzel a mindenkori első olvasó – Alaine – szakmai féltékenységét akarja kivédeni.) „Sándor úgy fellelkesült, mint még soha. S éppen azon, amin a legtöbbet rágódom: ezen a szenttelen, száraz, metsző stíluson, mely olyan, mint a száraz villám. A szerkesztést, az indítást mesterinek találta. (...) Lehet ez? Már a pince-leírás után felordított, hogy ez úgy van megírva, hogy nem lehet elfelejteni, úgy látja az ember. S hogy én mindezt honnét veszem? Ezt a tárgyilagosságot és ökonómiát? (Ezt én se tudom.) S hogy ne hallgassak senkire, bárki bármit mond, írjam így és nem másképp.”

Figyeljük meg: Miklós abban a pillanatban kap megerősítést és bátorítást a húsz évvel idősebb kollégától, amikor a legnagyobb szüksége van rá. Láthatóan el van bizonytalanodva, saját írói módszereit illetően is tanácstalan. Engem egy kicsit meg is lep, hogy Dallos, akinek írói világa és hangvétele nagyon távol áll Miklósétól, milyen pontosan látja a kezdő író később kibontakozó legfőbb erényeit. És jó pedagógiai érzékkel arra biztatja: ezt folytassa, ezt fejlessze tovább. Minden valamirevaló írói pályán vannak hasonló pillanatok, de nem mindegyik látszik ennyire tisztán.

*

eredményeket ér el. Nem tud, nem is akar kitörni a „megtúrt író” ketrecéből, de publikálhat, és ez óriási előrelépés az előző évtized kényszerű hallgatásához képest. Folyóiratközlései nem gyakoriak, de rendszeresnek mondhatók. Az 1956 utáni másfél évtizedben megjelenik öt prózakötete, plusz két meséskönyv és egy ifjúsági regény. Jelentőségére és lehetőségeire felfigyel néhány szerkesztő és kritikus, mi több, néhány olvasó is.

Külföldre is kijut. Nemcsak a nyugat-európai utazások, hanem a lengyelországi és csehszlovákiai kint-tartózkodások is számottevően tágítják látókörét. Jugoszláviában, Lengyelországban, 1968-ig Csehszlovákiában, 1971-ig Romániában is szabadabb szellemi élet volt, mint nálunk. Miklós a művészeti irányzatok, észjárások, módszerek sokféleségével találkozik. Kapcsolatok egész hálózatát építi ki, főleg műfordítókkal, kiadói lektorokkal, dramaturgokkal és rendezőkkel. Első könyvei megjelennek franciául, németül, egyéb nyelveken. Itthon betiltott egyik színművét Németországban bemutatják, itthon be nem mutatott másik színművét két lengyel színház is műsorra tűzi.

Egyszóval, Miklós jól van. Betiltások ide, pénzgondok oda, mégiscsak megy föl felé, mint egy léghajó. Ki tudja, hol áll meg?

Alaine pedig nincs jól. Egyik halálos betegséget kapja a másik után. Rákja, tuberkulózisa van, szívpanaszok gyöttrik. Biztos, hogy nem szimulál, hogy tényleges testi szenvedések teszik próbára, de azt is biztosra veszem, hogy ezekkel a próbatételekkel saját sorsa kihívásaira válaszol, azok ellen tiltakozik.

Ezekben az években kezdődött az öregedés. Nem azonos módon öregedtek.

Alaine az öregedést a lehetőségek beszűküléseként, sőt elvesztéseként élhette meg. Férje mint nőt nem kívánja (ez kiderül a levelekből), más férfiak sem udvarolnak neki többé, különben is monogám természetű. Marad a szakmai karrier, ám e téren tett előrehaladásához Miklósnak, úgy veszem észre, már semmi köze.

Miklósnak viszont kimondottan jót tett az öregedés. Attraktívabbá vált tőle. Fia-talkorában is jó fellépésű, vonzó férfinak mutatják a fényképek, de ötven-hatvanéves korában még szuggesztívebbnek látszik. Addigra teljesen megöszült, arcbőre sötétebb lett a hajánál, az arcán végighúzóódó éles vonások, mély ráncok azt sugallják: erőteljes, markáns egyéniség. Hatvanadik évén túl is izmos, szikár testalkatú maradt. Vonzódtak hozzá a nők. Ellenállhatatlan férfi hírében állt, és hírnevének e mozzanata önmagában is ellenállhatatlanná tette.

Úgy sejtem, nem léhaságból csajozott. Nem a gyűjtőszendvedély, inkább a vadászöszön működhetett benne. Nem a hedonizmus ülte torát; egy askéta alkatú férfi erotikus kalandjait követhetjük a levelezésben. Nem a konkrét kaland a fontos, hanem a házatársak közötti, ugrásszerűen növekvő, elszakadássá válni mégsem tudó távolság. Amikor Alaine drámai szemrehányásait olvassuk, majd válaszként Miklós feltárulkozásait, láthatjuk, hogy mindketten már életükben kaptak egy kis ízelítőt a kárhozatból.

Ugyanakkor attól az érzéstől sem tudok szabadulni, hogy a legszörnyűbb kegyetlenségek közepette is valamiképpen megőrizték tisztaságukat és érzékenységüket. Talán szörnyetegekké váltak, de nem durvultak és nem tompultak el. Miklós számára a csajozás – magam is láttam néhányat a bájos ifjú hölgyekből a '80-as években –, régi szakkifejezéssel élve, „a világ kísértése” lehetett. Miklóst a világ

örömei közül a vagyon nem érdekelte, a hatalom nem vonzotta, a hírnév nem csábította. Vagy ha utóbbi mégis, akkor sem úgy, nem olyan módon, ahogy pályatársai zömét. Viszont a lányoknak nem tudott, nem is akart ellenállni. Olyan éteteli-xírt láthatott bennük, amelytől saját életereje megújulását, megmaradását remélte.

Alaine megbántottságát, ha jól értem, nemcsak a féltékenysége és a mellőzöttség korbácsolta fel, hanem az is, hogy hasonló elixírből nem részesülhetett.

*

A vér szerinti gyerek hiánya súlyosan megterhelte kettőjük kapcsolatát. Aztán a '60-as évek végén kialakul egy olyan kapcsolat (a nr. 345 utal rá először), amely kárpótlást ígér a gyerektelenségért.

Egy gyerekre vágyódó, gyerektelen házaspár és egy serdülőkorban árvaságra jutott fiatalember egymásra talál.

A fiatalember író, és kimagaslóan tehetséges. Tehetsége nemcsak ígérlet: addigra már két nagyszerű elbeszéléskötettel bizonyította, hogy nemzedéke legjobbjai közé tartozik, ha ugyan nem ő a legeslegjobb. Viszont még bőven a húszas éveiben jár, és minden előrevivő szellemi impulzusra fogékony. Miklós erkölcsi integritása legalább annyira fontos neki, mint írói szemléletének radikalizmusa. Íme, egy apa-szerű férfi, aki tudásra és alkotói energiára nézve mesternek is ígérkezik.

Alaine, azt hiszem, nem volt anya-szerű nő, viszont a munkájához segítséget kért és fogadott el a fiatal írótól. Beavatta mestersége titkaiba, tágította szellemi horizontját, és nyilván fogódzókat is adott a nála húsz évvel fiatalabb férfinak, aki maga is súlyos lelki sérüléseket hordozott, traumáinak helyes értelmezéséhez és talán írói feldolgozásához is.

Nádas Péterről beszélek.

Az '50-es évek végétől más fiatal személyek is esélyesek lehetnek volna hasonló szerepre.

1956 után felbukkan Miklósék háza táján két húszéves költőnő, Székely Magda és Tóth Judit, mindketten Nemes Nagy Ágnes tanítványai. Nemes Nagy viszonya a Miklós–Alaine kettőshöz nem volt mindig kiegyensúlyozott, de akkoriban éppen az volt. Miklóst nem fogadta be teljesen az Újhold köre, de periférikusan mégiscsak odatartozott. Az Újhold befolyásával és nemcsak nettó női féltékenységgel lehet magyarázni, hogy Alaine (mint Székely Magda elmondta nekem, amikor a Miklósékhöz fűződő kapcsolatáról kérdeztem) egy idő után a lányok értésére adta: nem szívesen látja őket a Városmajor utcában. Tóth Judit néhány év múlva házassággal kikerült Franciaországba, Székely Magdának itthon lett családja és költői életműve; Miklósékkal a későbbiekben egyikük sem tartotta fenn a kapcsolatot.

Szintén Nemes Nagy tanítványa volt Tandori Dezső, akit 1960-tól emlegetnek a levelek, Dezsőke néven. Tandorit, úgy látom, Alaine sokkal inkább el tudta fogadni, mint a két lányt, és ő is mintha megtalálta volna a házaspárral a megfelelő hangot. A vele való kapcsolat mégsem mélyült el úgy, mint néhány év múlva Nádasal. 1966 késő őszén még ezt írja Miklós: „Dezsővel elmentünk zülleni” (nr. 295). Egy évvel később már ezt: „Itt volt Dezsőke az egyik nap. Valahogy nem találtunk hangot” (nr. 314). További fél évvel később pedig már kérdőjel van kitéve: „Ja – Tandori küldött a megjelent kötetéből?” (nr. 345, ugyanaz a levél, amelyben Ná-

dasról első ízben esik szó.) Ezt követően Tandori lassacskán kikopik a levelezésből.

Helyébe lép Nádas Péter, aki nagy érzelmi nyomatékkal ragaszkodik Miklós-hoz is, Alaine-hez is. Harmónia mégsem jön létre. Nádas színre lépése már a házasság rossz időszakára esik. Addigra Miklós és Alaine olyan hatalmi játszmákat fejlesztett ki, amelyeknek a beléjük vont harmadik személy csakis áldozatul eshetett. Nádas ezt, mint visszaemlékezéseiből kiderül, kezdettől vagy majdnem kezdettől világosan látta, mégsem tudta kivonni magát belőlük.

A három személyből álló kapcsolatban, ha feszültség van az első kettő között, a harmadiknak el kell döntenie, melyikük mellé áll, tudván, hogy szembekerül a másikkal. Ezt Nádas, úgy veszem észre, nem fogadta el.

Eltávolodás lett a vége.

*

Jöttek aztán a Nádasnál is fiatalabb írók, akikkel barátkozni kezdett a házaspár, olykor inkább csak Miklós. Ezek az ismeretségek Miklósnak, hatvanadik éve felé közeledve, azon túljutva, azt hiszem, már nem jelentettek igazán sokat. Nekik – Csaplár Vilmosnak, Esterházy Péternek, Krasznahorkai Lászlónak és a többieknek – igen sokat jelentett Miklós ismeretsége és személyének kisugárzása, Miklósnak inkább az lehetett fontos, hogy vannak fiatal hívei és követői.

Fontos volt, de – megítélésem szerint – egy kicsit későn jött.

Későn jött az is, hogy a fiatal irodalomértők – Balassa Péter, Thomka Beáta, Kulcsár Szabó Ernő és még sokan –, Béládi Miklós úttörő jellegű Mészöly-tanulmányai után, felfedezték és mélységeiben értelmezték műveit, munkásságát. Az is, hogy a „rég” (1984 előtti) *Mozgó Világ* munkatársai – Szkárosi Endre, Margócsy István, Alexa Károly és Reményi József Tamás – felsorakoztak mögötte. (Arról nem szólva, hogy ezt a fontos szellemi műhelyt 1983-ban az akkori kultúrpolitika adminisztratív eszközökkel szétverte.)

Még inkább elkésett az 1989 utáni hivatalos elismerés, a Kossuth-díj, az életmű-kiadás és a többi. Miklós addigra már maga mögött hagyta produktív írói korszakát.

Már jóval korábban, valamikor a '70-es évek végén eldőlt, hogy az életmű nem fog berobbanni a világirodalomba, Miklós nem lesz nemzetközileg ismert szerző. Hallottam olyan véleményt, amely szerint nem volt elég ügyes, nem törődött külföldi kapcsolataival és nemzetközi karrierjével. Ezt az állítást cáfolják az Alaine-hez írt levelek. Ezenkívül olvastam a német kiadóval, a Hanser Verlaggal folytatott levelezését is: ebből is az derül ki, hogy Miklósnak fontos lett volna a munkakapcsolat fenntartása (odáig elmegy, hogy soha ismertté nem vált regényterveket terjeszt a kiadó elé), ellenben a kiadó ejtette őt. Hasonlóképpen szakadhatott el a francia szál is és a többi, ha volt egyáltalán.

Szerintem azért történhetett így, mert Miklós írásművészete a magyar irodalom azon értékei közé tartozik – Arany és Weöres költészetével, Krúdy és Móricz prózájával együtt –, amelyek más nyelven, más kulturális kontextusban nem érvényesülnek. Úgy univerzálisak, hogy helyi reflexekhez kötődnek, ezért egyetemességüket csak a magyar olvasó veszi észre.

Nem tudom, Miklós hogyan viselte, hogy több fiatal író, aki az érzelmi és szellemi hatókörében nőtt fel, itthon is, külföldön is elhúz mellette, nála sikeresebbé és ismertebbé válik. Német kiadójának az egyik levélben ilyesmit ír: „Nem mi letünk öregebbek, csak a sör habja vékonyabb.” A '80-as években már ez lehetett az alapvető beállítódása.

*

Egy barátom, aki jól ismerte a házaspárt, egyszer úgy fogalmazott, hogy amikor Miklóson elhatalmasodott az a betegség, amelynek első jelei a '90-es évek közepén mutatkoztak, és amely csakhamar kommunikációra képtelenné tette, „Alaine valósággal kivirult”. Tudom, láttam. Mégis inkább úgy mondanám, hogy összeszedte magát, és példásan helytállt az új, minden eddiginél nagyobb nehézségek közepette.

De tényleg nagyobb nehézségekkel birkózott-e Alaine a Miklós halála előtti öthat évben, mint azelőtt?

Ha a konkrét feladatokat, a szükséges idő- és energiaráfordítást nézzük, akkor igen. Alaine nemcsak ápolta Miklóst, hanem sokáig igyekezett is fenntartani a látszatát, hogy Miklós még a régi, és csak azért nem lép ki a házból, mert intenzíven dolgozik. Én ezt nem képmutatásnak látom, hanem tapintatnak. Ha mégis van benne hamisság, akkor azt mondom: a hamis az igazi.

Nyilván nehéz feladat volt a halálra való felkészítés és az elvesztésre való felkészülés is. De hát Alaine-nek mégiscsak ez volt a szakmája. Ha valamiben gyakorlott és jártas volt, hát ebben az volt.

Erőt mutatott, mert ténylegesen erős volt ebben az időszakban. Kettőjük közül most már ő volt az erősebb, és ez önmagában hatalmas erőt jelent. Derűs volt és kiegyensúlyozott, lényéből egy nála nagyobb hatalom fensége áradt.

*

Felvetődik a kérdés: a levelek mint szövegek milyenek? Van-e bennük irodalmi érték? Akkor is eltöprenghetünk ezen, ha nem árt figyelembe vennünk a keletkezés körülményeit, hogy a levelek többsége napi használatra szolgált. A nem csekély számú összefoglaló, visszatekintő, számonkérő, számadó levél külön méltatást érdemel; de a köznapok rezdüléseiről szóló tudósításokban is sok a figyelemreméltó – meghökkentő, mulatságos, groteszk, szívszorító – mozzanat.

Alaine így ír egy helyütt (nr. 67), még a házasság boldog időszakában: „Édes Gazdám, azért, mert néha kaján vagyok, igazán ne haragudjál – hiszen Te változtattál meg... A levelem egyik-másik mondatában is Rád ismerek. Igazán röhögni kell, de egyáltalán nem zavar. Megengedhetjük magunknak. Látod, Gergely is csak szundikált, [utalás a szexuális életre – M. L.] várjál, csak várjál, és szeressél nyugodtan, van bennem jó adag az apám véréből is! [Utalás Polcz Rudolf csapodárságára – M. L.] Ne mérgeledj, hanem csókold meg a fenekem. Úgyis a legszebb részem... és írjál, míg hazaérek, még valamit...”

66

Később, egy kevésbé boldog évben pedig így ír Miklósnak Prágába (nr. 241), egy komikus bakugrással: „Jaj, Kincsem, borzasztó: nincs kedvem levelet írni. Gye-

re már! (De ha akarsz, maradj.) Csak mégis gyere. Már lefogytam, de ha akarod, ragyogó nő leszek. Erre most esélyeim vannak – és hozzá egy műanyag szemetes-vödröt, mert itt hónapok óta nincsen.”

Sok a színes, szemléletes táj- és városleírás. Szinte találomra, egy bekezdés 1967 szeptemberéből (nr. 320): „Raabs gyönyörű kis városka, mini-város, mini-házakkal, mini-térrel – az emeleti ablakok is olyan közel vannak a földhöz, hogy az öregurak, asszonyok, akik kinéznek az ablakon, szinte túlméretezettek a házhoz, ablakhoz képest. A főtere is olyan mini, hogy a kicsi group közepén egy pad áll, és azon is csak egy öreg házaspár ült, míg ott váraoztam. S a személtládák olyanok, hogy egy állványra kicserélhető papírsákokat szerelnek, s azt viszik el mindelestül. És itt is van egy civil vár, annak aljában ez a mini város, és tiszta, mint egy kirakat. Már estére járt, mikor ideértem, szép, hideg alkony, búra alatt, ahonnét kiszívtak minden szennyet.”

Vagy egy másik, három évvel későbbi leírás Londonból (nr. 388), amely Miklós írói-megfigyelői módszereire is rávilágít: „A Trafalgar Square-en töltöttem majd egy délelőtt-délutánt; tele a világ minden tájáról hippikkel. Külön tanulmányt érdemelne. Próbáltam, mint egy kamera, figyelgetni őket. Sajnos, alig-alig leírható, ehhez tényleg kamera kellene. Néhányat másfél-két óráig figyelemmel kísértem, a jövőmenésüket, a mozgás-ábrájukat, a rituális mozdulatokat, a nyáj-biztonságba mosódó magány kis belső játékait. (...) De borzasztóan sok naiv vonása is van az egésznek – legalábbis onnét, tőlünk jöve. Főképp az agyonvitatott kifogásunk – komoly jólétre, biztonságra támaszkodik ez a jólét-ellenesség; a farsangi öltözetek némelyike nem telne ki egy otthoni fizetésből. De hallatlanul vonzó is a cinkosság[na] és oldottságnak ez a formája, a színeknek és fajoknak ez a fenntartás nélküli keveredése és nyitottsága.”

Vagy egy Hollandiában keltezett levél, ugyanebből az időszakból (nr. 385). Ezekben a sorokban lehetetlenség észre nem venni a provokatív szándékot. Egy féltékenységtől és megalázottságtól gyötört, betegeskedő, otthoni kicsinyes gondoktól terhelt feleségnek ilyeneket írni?! „Egész nap csavarogtunk a városban (...) a kirakatban ülő szép lányok negyedét szociológiai alapossággal megnéztük. Elképesztően sok a csinos közöttük és fiatal – bármelyik jobb társaságba beülhetnének, női dekorációnak. Hogy teljes legyen a sex-szociológia, egy sex-színházat is megnéztünk, potom 5 guldenért – vérszegény vetkőzős jelenet, néhány finomabb, autentikusabb megoldással. No, erről ennyit.”

Itt azért érdemes egy kicsit megállnunk. Mi az, hogy „női dekoráció”, méghozzá „jobb társaságban”? Bennem az a gyanú rémlik fel, hogy Miklóst a kirakatban ülő szexmunkásnők a pesti társasélet csinosabb művész- és tudósfeleségeire emlékeztetik, és hogy a nőket dekorációnak, mai rúttal szóval, „biodíszletnek” tekinti, kivéve persze a levél címzettjét. Jó, jó, de akkor most meg akarja nyugtatni, vagy fel akarja zaklatni Alaine-t? És mire jó a szociológiával való vérszegény viccelődés? Abba meg már bele sem gondolok, hogy mitől „finomabb” és pláne „autentikusabb” egy-egy „megoldás” azon a helyen, amelyet Miklós jónak lát színháznak nevezni.

*

Első olvasáskor fölmerülhet bennünk az a gyanú, hogy minél szebben, jobban, szemléletesebben van megírva egy levélbeli tudósítás, stratégiai szempontból annál inkább mellébeszélés. Mármint Miklós leveleiben. Mert ha Elaine fog tollat-ceruzát, akkor vagy mentegető érvekbe csomagolt, porig sújtó vádakot vet papírra, vagy a kedveskedés, a gyakorlati tennivalók és a házastársi cinkosság fura nyelvi amalgámját hozza létre.

Egy szemléletes példa 1971-ből (nr. 420), Elaine Kisorosziból ír a Korányi-klinikán fekvő Miklósnak: „Itt csodálatos minden; a macskák macskábbak, mint valaha; nyílnak az őszirózsák; az egész falu etet; Péternek hasmenése van; Zsuzsa néni megint bolond; Titu Arikája megjött; vettem új hónapos retket; az óra ketyeg; a karórám viszont eltűnt. / Most kezdek dolgozni. Két nap alatt rendbe jöttem. / A lényeg: megjöttek a kékfestő inganyagok, Dobsaynál vannak, T: 495-830. Mielőtt kijössz, vidd el csináltatni (3-4 hét). / Telefonálj Padoux-éknak. / Kérések: hozzá Eleniumot az ágyam mellől, és kérj ott a klinikán is sokat. Hozd ki a pepita táskát, ha van üres kezéd (nem fontos). / Ha Anyámmal beszélnél és valami becsinált leveves után érdeklődne, mondd, hogy nagyon jó volt; Borika vitte be Neked. (Neked főzte, Ilinek küldtük, így fogunk egyszer lebukni.)”

Ebben a levélben az ingnek való vászon a „lényeg”, a nagy mennyiségű nyugtató mellett. De egy másik, nem sokkal korábbi Elaine-levélben (nr. 395) más dolog látszanak lényegesnek: „Téged, Kincsem, nem ismerlek »túlságosan«, ahogy írod. És nem vagyok semmivel elégedetlen. Azt sem gondolom, hogy túl sokat várok. Ha feloldod a görcseidet, mindennek jobban eleget teszel, mint mások. Ha feloldod, és nem bogozod. De nekem így, ahogy vagy, jó vagy, és így, ahogy vagy, szeretlek. Úgy vagy társam, ahogy senki soha nem volt, és nem is lehet már. De mi lenne, ha kicsit könnyedebbek lennénk? Na persze, jó, hogy én kérdezem, aki szintén siettem mindent elsúlyosítani... De vajon nem épp ez kellett Neked? Hát, Te tudod, miért választottál, és mit akartál tőlem... – gyere, és kezdjük más lappal, könnyedebben.”

Ez meg mi? A Halál néniének is nevezett feleség huszonkét év együttlét után könnyedebb életet javasol, és mérlegeli saját felelősségét az „elsúlyosodásban”, amelynek tárgya „minden”. Nem fejt ki sem azt, hogyan képzei a könnyedséget, sem azt, hogy mitől súlyos, ami súlyos, de Miklós nyilván értette, sőt még a mai olvasó is nagyjából sejtheti.

Nem az a kérdés, hogy lehet-e az ötvenedik életév küszöbén „más lappal, könnyedebben” újrakezdeni. Félő, hogy nem. Vagy nekik legalábbis nem jött össze. Hanem az, hogy: mitől volt ennyi lényeges mondanivalójuk egymásnak még ekkor is, a házasság válságai, néha tényleg teátrális jellegű drámái közepette?

Ha erre választ találunk, akkor azt is tudni fogjuk, miért maradtak együtt, miért nem váltak el, miért nem tudták (és úgy veszem észre, nem is akarták) elengedni egymást.

A most idézett Elaine-levélnek megvan a Miklós által írt előzménye (nr. 393): „itt várt a leveled. Közben megkaphattad az én utolsómat is. – »Utolsó«? Ne értsd jelzőként – én lehet, hogy az vagyok, de a levél nem; dadogva őszinte. (...) Csak

a kis-nagy csődök belső meztelenségét érzem, amit így-úgy felöltöztetek maskarába – s ez csap be. Ez csalás. Nem vagyok jóba magammal sehogy se. Te mértéken túl ismeresz, de mértéken túl vársz is tőlem – mire alig-alig érzek fedezetet magamban. Most meg különben is – csak a leveledre indulnak meg bennem motorok, amelyek magamhoz is közelebb visznek. Írtam, írom, tótágast állva is szeretlek, ez van, más nincs, a többi nekem is kevés, legfeljebb a gyöngeségeimnek nem. De hogy válasszam le magamat a gyöngeségeimről? Volna igényem rá, hogy egyedül húzzam föl magamat, a hajamnál fogva. Igazában ennek volna értéke – kettőnknek is. / Megijeszt a pósta [*Így – M. L.*], a késések, amikről írsz, csupa félreértésnek érzem, és jócskán szorongok, hogyan tudok megfelelni. Talán sehogy. Persze, meghátrálni is megalázó és elviselhetetlen. Jó volna visszahúzódní a munkába – s minden esetségről, csődről, a dolgok túlságos »átvilágítottságáról« valami, tiszta, értelmes és szerény homállyal hírt adni. Vakító élesen írni a »nem értem«-ről. Semmit nem értek. És egyre jobban nem.»

Nézzük meg ennek a levélnek az előzményét, „az én utolsómat” is (nr. 389)! „Soha nem én, mindig te találsz erőt, őszinteséget hozzá, hogy felolvassz valamit a görkseimből. (...) Az a szimbiózis, amiben sokáig éltünk, valahogy így egyszerűsítette le számomra a világot, hogy időm s energiám maradt felnőni benne – de el is halványította azokat a belső ellentmondásaimat, amikkel addig megküzdeni nem tudtam. De csak elhalványította; nem szüntette meg. S a válság már pár éve tart. Valahogy más utat (is) bejárva kéne (kell) eljutnom oda, ahová Te már eljutottál. Kopár ürességbe ereszkedtem le, ahol minden érték, amit megtanultam érteni és érezni, ön maga ellentétébe képes átfordulni.”

Nem idézem tovább: oldalakon át folytatódik a kíméletlen és pontos, számadás-jellegű önelemzés, nem hallgatva a „sex-nyugtalanságokról” sem. Ezek közé vannak beékelve a város- és tájleírások, a kinyíló nagyvilág felfedezésének tanúságtételei. Miklósnak erről is volt mondanivalója, és Alaine nyilván kíváncsi volt ezekre a – néhol tudatosan Mikes Kelement utánzó – híradásokra. Vagyis Miklós nem a szembenézés helyett ír úti benyomásairól, hanem azt kiegészítve, azzal együtt.

És ez válasz arra is, hogy miért nem szakadtak el egymástól. Élesebben fogalmazva: ha börtön volt mindkettőjük számára ez a kapcsolat, miért tartott életfogytiglan? Azért, mert megromlani, feszültségekkel telítődni tudott, kiüresedni nem tudott. A legrosszabb időszakban is – amikor Alaine az egyik halálos betegséget a másikra cserélte, Miklós pedig már észlelte a testi hanyatlás tüneteit, de még fűtötte a kalandvágy – annyi szál kötötte össze őket, annyi és annyiféle közlendőjük volt egymásnak, hogy ehhez mérten Miklós „kimenői” és „hosszú eltávozásai”, Alaine Hádészba tett tanulmányútjai nem sokat számítottak.

*

Többeknek feltűnt a kulcs motívumának fontossága a levelezésben. Vissza-visszatérő téma a lakáskulcs megléte, meg nem léte, elvesztése, keresése. „A kulcsot odadugom a gázóra hátára, ha elmegyek” (nr. 241). „Júlia nincs otthon; kulcs sincs, mivel a kistáskám a vonatban felejtettem” (nr. 249). (Nem kulcs, de idetartozik: „Különben is, hol az útlevel? Nem találom. Különös, ugye?” [nr. 251]) „Kincsem,

mind a két kulcsot elvitted!!! (...) Vagy Nagy néni vitte el az én kulcsomat? (...) Ági keresett, de őt se tudtam beengedni” (nr. 295). „Írószövetségbe mentem (lengyelek), szobát berendeztem kint. (...) Kulcsot kint felejtettem” (nr. 415). És még hosszan idézhetném a példákat.

Nem akarom találgatni, mit jelképezhet, minek lehet a metaforája egy hosszú közös életben az elveszett, keresett, megtalált, meg nem talált kulcs. Egy álomfejtő vagy egy pszichológus nyilván tudja a választ. Én inkább leemeltem a polcra és újra elolvastam Örkény István *Kulcskeresők* című 1975-ös komédiáját.

Örkény pilótája, Fóris nem azonosítható Miklóssal. Még csak nem is hasonlít rá, ahogyan Fórisné sem Alaine-hez. A színmű alapkérdése viszont – hogy tudniillik mire megyünk rendkívüli képességeinkkel a hétköznapi bénázások és kudarcok közepette – Miklós és Alaine közös életének alapkérdése is.

Miklós és Alaine baráti viszonyban voltak Örkényéekkel, gyakran találkoztak. Örkényről és feleségéről, Radnóti Zsuzsáról gyakran esik szó a levelezésben. Biztosra veszem, hogy Örkény tudott Miklós és Alaine rendszeresen visszatérő kulcsmizériájáról, az ebből adódó cirkuszokról, veszekedésekről, és úgy sejttem, ez adhatta a színmű alapötletét. Az 1982-es háromkötetes drámakiadás második kötetének végén (547–549.) olvasható egy beszélgetés a *Kulcskeresők* létrejöttéről. Itt Örkény István hangsúlyosan szóba hozza Miklóst.

„Van egy régi, kedves barátom és íróársam, Mészöly Miklós. És itt, ahol most ülünk, szemben van egy villa, ott lakik a perui követ. Na mármost, (...) azt mondta, hogy nagy gyűjteménye van 3000 éves perui cserepekből, egyszer – ha van kedvem – jöjjenek át, nézzem meg! / 3000 éves cserepek! Ez érdekes. Épp itt volt nálam Mészöly Miklós, és ittuk a cseresznyepálinkát, amikor megszólalt a telefon, s a követ először életében idetelefonált, hogy kiállításra viszik a cserepeit, ha meg akarom nézni, menjek át. Mondtam Miklósnak: »Gyere!« És átmentünk. (...) És akkor egyszer csak a következő kérdést tette fel a perui követ: mondanánk meg neki mi ketten, magyar írók, hogy milyen nép is az a magyar? De egy kikötése van: csak egy szóban szabad elmondani! Csődöt mondtam. Szóltam: »Miklós, segíts!« És azt mondta Miklós egy kis gondolkodás után: »Nézzé, kedves uram, ha nekem egy szóval kell megmondanom, milyenek vagyunk, azt mondom, hogy mi egy álmodó nép vagyunk!« (...) S akkor született meg bennem ez a drámai gondolat, hogy én ezt a vonásunkat megszemélyesítem. És egy álmodót teszek a színpadra!”

Úgy veszem észre, maga Örkény is azt állítja: Miklóstól ered a *Kulcskeresők* alapötlete. Azt viszont már alig hiszem, hogy az „álmodó” szóból csírázott ki a színmű. Inkább az történhetett, hogy Örkény tapintatból elhallgatta fiatalabb pályatársa apró hibáját, a kulcsvesztésre való hajlamot, ugyanakkor mégis kulcsot akart adni a színmű későbbi kulcskeresőinek, azaz értelmezőinek.

*

„Kincsem” – olvashatjuk a kötet közepe táján Miklós céduláját (nr. 357) –, „a szagok ne tévesszenek meg, csak kisebb szenesedés következett be a sólymok miatt... [Polcz Alaine megjegyzése:] leégett a ház”.

Nem tudom, miféle sólymokról lehet szó. (Kevésbé valószínű, hogy a *Magasiskola* sólymairól.) Nem tudom, hogyan következhet be „kisebb szenesedés” bár-

miféle sólymok miatt. Nem tudom, melyik házról van szó. Azt sem tudom, hogy tényleg leégett-e, azaz, hogy a férjnek vagy a feleségnek higgyek-e inkább. Mindezeknek ma már, fél évszázad távlatából, nincs is jelentősége. A két mondat közti feszültség egyszerre érződik mulatságosan groteszknak és tragikusnak. Ha a perui követ példáját követve, egy-két szóban akarnám megragadni a két ember viszonyát, akkor ezt a cédulát választanám.

Igen, a levelezésben itt-ott érződik némi égett szag. A férfi azt állítja (nem biztos, hogy így is gondolja), hogy ez csak kisebb szenesedés, a nő úgy látja, hogy leégett a ház. Az olvasó viszont bármikor bejárhatja az írott interakciókból összerótt épületet. Saját önismerete gazdagodik, ha megteszi.

BENÉZŐ ZSIRÁF